

odražajo, ob konstantah iz prejšnje politične dobe, vse spremembe, ki so jih terjale nove razmere po prvi svetovni vojni, posebej tudi glede položaja Slovenije in slovenskega naroda v odnosu do Jugoslavije in jugoslovanstva. Posebna vrednost Perovškovega dela je pozornost, ki jo je posvetil predstavitvi ne le programov najpomembnejših strank na Slovenskem, temveč tudi manjših političnih subjektov, ki so bili doslej v zgodovinospisju le marginalno obravnavani, so pa zanimivi za celovito podobo pestrega slovenskega političnostrankarskega življenja v poprevratnih letih in v času vidovdanskega klasičnega parlamentarizma. Zbornik bo dragocen pripomoček za seminarsko delo pri študiju zgodovine, prav gotovo pa bo pritegnil tudi širšo pozornost, saj je zanimiv tudi kot izhodišče za primerjavo tedanjega strankarskega pluralizma z današnjim. Perovškov zbornik je pomembna obogatitev zbirke *Viri*, ki pod prizadevnim vodstvom glavnega urednika prof.dr. Franceta M. Dolinarja uspešno zapolnjuje vrzel v znanstvenem izdajanju dokumentov. Ob tem naj opozorimo na koristnost nadaljevanja zbornika tudi za trideseta leta, pa tudi objave političnih programov slovenskih strank, organizacij in združenj v zamejstvu, v okviru Italije in Avstrije, kar bi bil dragocen prispevek k celoviti podobi politične zgodovine Slovencev med prvo in drugo svetovno vojno.

Miroslav Stiplovšek

Carlo Spartaco Capogreco, Renicci. Un campo di concentramento in riva al Tevere (1942–1943). Cosenza : Fondazione Ferramonti, 1998. 157 strani.

Carlo S. Capogreco je gotovo najpomembnejši raziskovalec italijanskega koncentracijskega sistema za časa druge svetovne vojne. Pri Capogrecu pa ne gre samo za strokovno, znanstveno zanimanje, ampak tudi za osebno angažiranje v prizadevanjih za to, da se v Italiji prizna in spozna to temno in sramotno stran nacionalne zgodovine. Tako je pred leti dal pobudo za ustanovitev mednarodnega Sklada Ferramonti, ki mu tudi predseduje. Ime je sklad dobil po kraju (Ferramonti di Tarsia, v pokrajini Cosenza v Kalabriji), kjer je bilo med vojno taborišče, v katero je fašistični režim po vstopu v vojno zaprl predvsem tuje Jude, a tudi mnoge Slovence, Hrvate, Črnogorce in pripadnike drugih narodov. Sklad ima namen ohranjati spomin na to taborišče in si prizadevati za prijateljstvo med narodi.

Tokrat nam je Capogreco pripravil knjigo, ki je nedvomno pomembna za Slovence. Prav Slovenci (med njimi tudi Dušan Kermavner) so namreč tvorili večino jetnikov taborišča Renicci v pokrajini Arezzo v Toskani. To taborišče je nastalo leta 1942, da bi v njega premestili zapornike iz taborišča v Gonarsu, za katerega so fašistične oblasti po pobegu skupine jetnikov smatrale, da je preblizu Sloveniji. Poleg Slovencev so bili v Renicciju zaprti še številni Hrvati in pa italijanski komunisti in anarhisti, ki so jih sem premestili v glavnem po 25.7.1943, ko je padel Mussolini.

Knjiga pa nedvomno presega to posebno epizodo italijanske internacijske politike in to politiko osvetljuje v celoti, predvsem njeno izvajanje na Slovenskem. To ima še večji pomen ob dejstvu, da je italijanska poveljna oblast od vsega začetka, kot piše avtor v svojem uvodnem zapisu, uvedla do te teme politiko »pozabe«. Sistematično brisanje vsakega sledu o fašističnih koncentracijskih taboriščih v povojni Italiji je bilo namreč vse prej kot naključno. Tudi tako se je ustvarjal in ohranjal mit o »buono italiano« (dobrem Italijanu), o nevpletenosti fašističnega režima in italijanske države v grozodejstva in zločine. Avtor odločno zavrača s tem mitom povezano tezo, da so bila koncentracijska taborišča in načrtno uničevanje jetnikov le stvar nacizma. Italijansko politično in širšo javnost pozove, naj se končno odkrito sooči z zgodovinskimi dejstvi in prizna, da je tudi Italija imela svoja uničevalna taborišča, čeprav v njih jetnikov niso pobijali po tovarniškem sistemu v plinskih celicah, ampak z lakoto in boleznimi. In to že leta 1930 v Libiji.

In res nam knjiga na podlagi izvirnega gradiva nudi poglobljen vpogled v ta aspekt italijanske represivne politike na Slovenskem, kjer je bila najbolj sistematično izvajana. Brez slepomišenja so italijanski zločini v t.i. Ljubljanski pokrajini označeni kot nadaljevanje nasilne asimilacijske politike do Slovencev (in Hrvatov) znotraj italijanskih meja po letu 1918. Deportacije in internacije so

namreč imele na Slovenskem za cilj tudi spremembo narodnostnega sestava prebivalstva (kar Capogreco brez ovinkov označuje za poskus etničnega (o)čiščenja Ljubljanske pokrajine).

V nadaljevanju je prikazana zgodovina interniranja Slovencev. Podčrtano je dejstvo, da je bila pri Slovencih, ki so skupaj s Hrvati tvorili veliko večino vseh civilnih internirancev v Italiji, razlika med civilnimi in vojaškimi interniranci zelo labilna. Med vsemi jetniki so prav Slovenci in Hrvati živeli v najhujših razmerah. Vrata taborišč se za njih niso odprla niti po 8.9.1943, ko so izpustili vse taboriščnike razen njih, Judov, anarhistov ter vidnejših komunistov in socialistov. Pomemben pa je tudi podatek, da so italijanske civilne oblasti že ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941 internirale več kot 10.000 Slovencev in Hrvatov s Tržaškega, Goriškega in Istre.

Sledi podroben opis taborišča Renicci, ki je označeno kot drugo – po Rabu – najtrše italijansko taborišče, njegove zgodovine in razmer v njem. Med drugim nas avtor seznani z dejstvom, da se je v t.i. Ljubljanski pokrajini interniranje nadaljevalo tudi po Mussolinijevem padcu julija 1943 pa vse do zlozama Italije 8.9.1943. Tudi v Reniciju se po Mussolinijevem padcu ni mnogo spremenilo, število jetnikov se je celo povečalo s prihodom italijanskih političnih ter albanskih in jugoslovanskih zapornikov, ki so jih premestili iz južnejših zaporov. Tako je bilo taborišče Renicci 8.9.1943 največje italijansko taborišče. Celo po tem datumu niso taboriščnikov osvobodili, saj so 9.9.1943 vojaki celo streljali in ranili štiri zapornike. Svoboda je za jetnike Reniccija nastopila šele 14.9.1943, ko so italijanski stražarji zbežali ob približevanju nemških enot.

Capogreco sledi usodi jetnikov tudi po izhodu iz taborišča in podčrtuje, da ni bilo bratstvo v borbi le retorična fraza, saj so se številni slovenski bivši zaporniki vključili v partizanske enote in se borili z ramo ob rami z italijanskimi partizani. Bratstvo se je tako dejansko ustvarjalo v skupni borbi proti nacifašizmu, v kateri so mnogi Slovenci (a tudi pripadniki drugih narodov bivše Jugoslavije) darovali tudi življenje. Spomin na te padle in na ustvarjene vezi sedaj ohranjajo številna obeležja, raztresena po raznih krajih toskansko-lacijskih Apeninov, skupna grobnica padlim partizanom vseh narodnosti (predvsem Slovencev) bivše Jugoslavije v Sansepolcro ter pobratenje Ljubljane s Pesarom in Ribnice z Arcevio.

Taborišče so po septembru 1943 prevzeli Nemci in vanj zaprli zajete pobegle zapornike ter kasneje nove politične jetnike. Nato so se v njem nastanili zdomci. Po vojni je tudi to taborišče doživelo načrtno pozabo, delno pa tudi izbrisanje. Nekaj stavb bivšega taborišča še stoji, vendar so zapuščene in brez vsakršnega pomnika, ki bi opozarjal na njihovo zgodovino in pomen. Capogreco poudarja, da ni uradna Italija storila prav nič, da bi ohranila spomin na te dogodke. Vse, kar je bilo narejenega, je nastalo po iniciativi posameznikov. Tudi še vedno neuresničena pobuda, da bi v še obstoječih zgradbah bivšega taborišča ustanovili muzej, je sad prizadevanj posameznikov.

Knjigo dopolnjujejo pričevanja bivših internirancev in prebivalcev zaselkov v okolici taborišča, izbor arhivskih dokumentov ter bogato slikovno gradivo.

Naj zaključim z ugotovitvijo, da je to res pomembno delo. Postavlja se proti toku modnih tolmačenj italijanske zgodovine, ki v imenu preseganja ideoloških nasprotij in ustvarjanja skupne nacionalne zgodovine relativizirajo ali celo rehabilitirajo fašizem in nadaljujejo z molkom o zločinskih straneh zgodovine italijanske države. Verjetno ni prav zaradi tega nobena italijanska založba smatrala za umestno izdati te knjige, ampak jo je založil Sklad Ferramonti s finančno podporo pokrajine Cosenza.

Sandi Volk

Zdenko Čepič, Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 1998. 212 strani. (Viri ; 12).

V zadnjem času je v zelo odmevni zbirki *Viri* v 12. zvezku izšla, za *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. drugi svetovni vojni* (avtorji dr. Jože Prinčič, Maruška Zagradnik in Marjan Zupančič), že druga knjiga s področja donedavna še precej zapostavljene gospodarske problematike. Avtor dela z naslovom *Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju*, je dr. Zdenko Čepič, zaposlen na Inštitutu za novejšo